

DAVID HUME
ZKOUMÁNÍ
LIDSKÉHO
ROZUMU

SVOBODA
PRAHA

1972

jí námahu sebevětší, můžeme považovat za dostatečnou odměnu — nejen pokud se týká prospěchu, nýbrž i uspokojení — že takto rozmnožujeme zásobu vědomostí o věcech tak nesmírně důležitých.

Protože však abstraktnost těchto úvah není žádné doporučení, spíše jejich nevýhoda, a protože tato potíže se patrně dá překonat pečlivostí, dovedností a vynecháním všech zbytečných podrobností, pokusíme se v dalším zkoumání objasnit předměty, jejichž nejistota odstrašovala lidi moudré a nejasnost lidí nevědomé. Jsme rádi, když dovedeme sloučit meze různých filosofii tím, že spojíme hluboké zkoumání s jasností a pravdu s novostí. A jsme ještě radši, když tímto lehčím filosofováním můžeme podkopávat základy nerozumitelné filosofie, která dosud sloužila jako útočiště pověry a ochrana nesmyslu a hlouposti.

KAPITOLA DRUHÁ O PŮVODU IDEJÍ

/11/ Každý musí uznat, že je značný rozdíl mezi přímým vjemem, když někdo cítí nepříjemnost přílišného horka nebo lahodnost mírného tepla, nebo když si později v paměti vybavuje tento zážitek nebo si ho předem v obrazotvornosti představuje. Tyto schopnosti mohou napodobovat nebo kopírovat smyslové vjemy, nikdy však nemohou dosáhnout síly a živosti původního zážitku. Nanejvýš můžeme o nich říci, a to i když působí nejlépe, že znázorňují svůj objekt tak živě, jako bychom ho *skoro* cítili nebo viděli. Není-li však naše vnímání narušeno tělesnou nebo duševní nemocí, nikdy nemohou dosáhnout takového stupně živosti, abychom nemohli tyto vjemy od sebe rozlišit. Žádná sebeskvělejší barva poezie nemůže vymalovat přírodní objekty tak, aby se líčení nelišilo od skutečné krajiny. Nejživější představa se nevyrovná nejnepřesnějšimu zážitku.

Podobný rozdíl najdeme u každého jiného smyslového vnímání. Člověk v záchvatu hněvu

je zmítán tímto afektem zcela jinak než člověk, který si ho představuje. Řeknete-li mi, že je někdo zamilován, snadno pochopím, co míníte, a udělám si představu o jeho duševní situaci, nikdy však nemohu touto představou nahradit skutečné rozrušení a neklid s tímto citem spojené. Když si vzpomínáme na bývalé city a vzněty, je naše vzpomínka věrným zrcadlem, které pravdivě odráží své předměty, avšak barvy, jichž používá, jsou mdlé a matné proti těm, v nichž byly oblečeny naše původní vjemy. Není třeba jemné rozlišovací schopnosti nebo metafyzického myšlení, abychom ten rozdíl mezi nimi postřehli.

/12/ Dělíme tedy všechny duševní vjemy na dvě třídy či druhy podle stupně síly a živosti. Těm méně silným a živým říkáme obvykle *myšlenky* nebo *ideje* (*představy*). Pro ty druhé nemáme v angličtině a většinou ani v jiných jazycích vhodný výraz, patrně proto, že je nebylo třeba, kromě filosofických účelů, zahrnout pod nějaký obecný termín nebo název. Říkejme jim tedy *dojmy*, ovšem poněkud v jiném smyslu toho slova, než na jaký jsme zvyklí. Slovem *dojem* rozumíme všechny své živější vjemy, když slyšíme, vidíme, cítíme, milujeme, nenávidíme, toužíme nebo chceme. Dojmy se liší od idejí, což jsou méně živé vjemy, které si uvědomujeme, když vzpomínáme na některý ze zmíněných zážitků nebo vznětů.

/13/ Na první pohled se nám nezdá nic tak neomezené jako lidské myšlení, které se nejen vymyká jakékoliv lidské síle a autoritě, nýbrž se ani nedá spoutat hranicemi přírody a skutečnosti. Vytvořit si obludu a spojovat dohromady nejnejněžší tvary a jevy nedá naší obrazivosti více práce než představa věcí nejpřirozenějších a nejznámějších. Zatímco je naše tělo připoutáno k naší planetě, po níž se namáhavě a obtížně pohybuje, dovede nás myšlení v okamžiku přenést do nejdlehlých končin vesmíru, a dokonce i za vesmír, do nespoutaného chaosu, kde podle naší domněnky je příroda v naprostém zmatku. Dovedeme si představit i to, co nikdy nikdo neviděl či neslyšel, síle našeho myšlení se nevymyká nic, leda to, co obsahuje naprostou kontradikci.

Ačkoliv se tedy zdá, že naše myšlení má neomezenou svobodu, zjistíme při bližším zkoumání, že je vlastně sevřeno ve velmi úzkých mezích a že celá tato tvůrčí síla ducha není nic víc než schopnost skládat, překládat, zvětšovat nebo zmenšovat materiál, který nám poskytují smysly a zkušenost. Když si představujeme zlatou horu, spojujeme pouze dvě slučitelné ideje: *zlato* a *horu*, které známe od dřívějška. Dovedeme si představit ctnostného koně, protože náš cit nám poskytne představu ctnosti a tu dovedeme spojit s postavou a tvarem koně, což je známé zvíře. Zkrátka, veškerá látka myšlení pochází z vnější-

ho nebo vnitřního zážitku, věci vůle a ducha je pouze její míšení a skládání. Nebo, abych se vyjádřil filosoficky, všechny naše ideje, čili méně silné vjemy, jsou kopie našich dojmů neboli živějších vjemů.

/14/ Na důkaz toho snad postačí dva důvody. Za prvé, když analyzujeme své myšlenky neboli ideje, ať jsou sebevíce složité a vznešené, vždycky zjistíme, že se rozpadají na jednoduché ideje, jež jsou kopie předchozích citů nebo zážitků. Při bližším zkoumání poznáme, že i ty ideje, které jsou od svého původu zdánlivě co nejdale, vycházejí z něho. Idea Boha, která označuje bytost nejvyšší rozumnou, moudrou a dobrou, vzniká z toho, že přemýšlíme o úkonech svého ducha a donekonečna rozšiřujeme ony vlastnosti dobra a moudrosti. Takto můžeme uvažovat libovolně dlouho a vždycky poznáme, že každá idea, kterou zkoumáme, je kopií podobného dojmu. Ti, kdo říkají, že toto tvrzení neplatí všeobecně, bez výjimky, mají jen jeden způsob, a snadný, jak je vyvrátit; uvést ideu, která podle jejich mínění z toho zdroje nepochází. Pak bude na nás, budeme-li chtít hájit své tvrzení, abychom uvedli dojem neboli živý vjem, který jí odpovídá.

/15/ Za druhé, stane-li se, že pro vadný smyslový orgán člověk není schopen vnímat ně-

jaký druh zážitků, vždycky zjistíme, že má nepatrnou schopnost udělat si příslušnou představu. Slepec si nemůže udělat představu o barvách, hluchý o zvucích. Vraťme jednomu z nich smysl, který mu chybí; jakmile otevřeme tento nový příchod pro zážitky, otevřeme také příchod pro představy a on si tyto předměty bez obtíží představí. Je to totéž, jako když se objekt schopný vzbudit zážitek nikdy nedostane do styku se smyslovým ústrojím. Laponec nebo černochoz nemá představu o chuti vína. Ačkoliv je málo podobných duševních vad, nebo vůbec nejsou, aby někdo nikdy nepoznal nebo byl úplně neschopen poznat nějaký lidský cit nebo vášně, přece se s tím setkáváme, i když v menším měřítku. Člověk mírné povahy si nedovede představit nesmiřitelnou pomstu nebo krutost, podobně si sobecké srdce nedovede představit vznešenost přátelství a šlechtnosti. Rádi přiznáváme, že jiné bytosti mohou mít mnohé smysly, o nichž nemáme ponětí, protože jejich ideje nám nikdy nebyly sděleny tím jediným způsobem, kterým idea může vstoupit do ducha, do inteligence, totiž skutečným cítěním a zážitkem.

/16/ Existuje ovšem jeden jev tomu odporující, který jako by dokazoval, že je možné, aby ideje vznikly nezávisle na příslušných dojmech. Myslím, že můžeme klidně přiznat, že různé ideje barvy, jež vnikají očima, a ideje zvuku, přijí-

mané sluchem, se od sebe skutečně liší, ačkoliv jsou si zároveň podobné. Platí-li to tedy o různých barvách, musí to platit i o odstínech téže barvy; každý odstín má zvláštní ideu nezávislou na ostatních. Kdyby se to popřelo, je možné měnit nějakou barvu pozvolným stupňováním odstínů tak, až si skoro není podobna, a neuznáme-li, že střední odstíny jsou stejné, nemůžeme při zdravém rozumu popřít, že krajní odstíny jsou také stejné. Dejme tomu, že někdo měl před třiceti lety dobrý zrak a dobře rozeznal všechny možné barvy až na zvláštní odstín modři, kterou nikdy neviděl. Položme před něho všechny odstíny té barvy — až na ten jediný — od nejtmaššího k nejsvětějšímu; je jasné, že si všimne mezer, kde ten odstín chybí; všimne si, že v posloupnosti barev je tu nějaká větší mezera. Ptám se, může si z vlastní představivosti doplnit tento nedostatek a sám si vytvořit ideu toho zvláštního odstínu, který mu nikdy nebyl zprostředkován smysly? Myslím, že bude málo těch, kdo by se nedomnívali, že může. A tohle je možný důkaz, že jednoduché ideje nemusí být vždycky odvozeny od příslušných dojmů, ačkoliv ten případ je tak ojedinělý, že sotva si zaslouží pozornosti a nestojí za to, abychom kvůli němu měnili svou zásadu.

/17/ Zde tedy máme větu, která sama nejenže vypadá prostá a srozumitelná, nýbrž, kdyby

se jí správně používalo, mohla by učinit každý spor rovněž srozumitelný a odstranit všechnen balast, který tak dlouho ovládal metafyzické myšlení a diskreditoval je. Všechny ideje, hlavně abstraktní, jsou svou povahou nejasné a temné, duch si s nimi tuze neví rady. Rády se pletou s jinými podobnými idejemi, ale když dlouho užíváme nějakého výrazu, třeba bez určitého významu, jsme ochotni se domnívat, že je spojen s určitou ideou. Naproti tomu všechny dojmy, tzn. zážitky ať vnitřní nebo vnější, jsou silné a živé, hranice mezi nimi jsou přesnější a je nsnadné se v nich zmýlit. Máme-li tedy podezření, že filosofického termínu se užívá bez ideje nebo významu (jak se velmi často stává), stačí se zeptat, z jakého dojmu je ona idea odvozena. A nemůžeme-li ten dojem najít, naše podezření se tím potvrzuje. Když takto jasně ideje osvětlíme, můžeme právem doufat, že odstraníme každý spor, který se týká jejich přirozenosti a skutečnosti.¹

^{1/} Je pravděpodobné, že ti, kteří popírali vrozené ideje, chtěli tím říci jen to, že všechny ideje jsou otisky našich dojmů; ačkoliv musíme přiznat, že výrazy, jichž použili, nebyly voleny tak pečlivě, ani nebyly tak přesně definovány, aby se zabránilo všem mylným výkladům jejich učení. Co znamená vrozený? Je-li vrozený totéž, co přirozený, pak musíme říct, že všechny vjemy a představy ducha jsou vrozené neboli přirozené, ať toto slovo chápeme ve smyslu jakémkoliv, jako opak něčeho neobyčejného, umělého nebo zázračného. Rozumíme-li vro-

zeným to, co v nás bylo hned při našem zrození, zdá se ten spor nemístný a nestojí za to uvažovat, kdy myšlení začíná, zda při narození nebo po něm. Zdá se také, že Locke a jiní chápou slovo *idea* zpravidla velmi volně; označují jím naše vjemy, city, vášně i myšlenky. Rád bych pak věděl, co se myslí tvrzením, že sebeláska, mstivost nebo pohlavní vášeň nejsou vrozeny?

Připustíme-li však tyto výrazy ve smyslu, jak jsme je vyložili, a *vrozeným* rozumíme to, co je původní, co není otiskem žádného předchozího vjemu, pak můžeme tvrdit, že všechny naše dojmy jsou vrozené a naše ideje nevrozené.

Mám-li být upřímný, musím se přiznat, že je to má domněnka, že Locke byl do této otázky zatažen školními filozofy, kteří užíváním nepřesných výrazů natahují své debaty na dlouhé lokty, aniž se dotknou podstaty věci. Podobná nepřesnost a okolky panují patrně v myšlení onoho filozofa o tomto předmětu i o většině dalších.

KAPITOLA TŘETÍ O SDRUŽOVÁNÍ IDEJÍ

/18/ Je zřejmé, že různé myšlenky a ideje ducha se spojují podle jisté zásady, a když se objeví v paměti nebo představivosti, uvádí jedna druhou podle jisté metody a pravidelnosti. Při vážnějším myšlení nebo hovoru pozorujeme, že vloudí-li se nám do souvislého proudu či řetězu myšlenek nějaká myšlenka nepatřičná, hned si toho všimneme a odmítneme ji. I při nejdivověčjším a nejtěckavějším snění, dokonce při snech, si můžeme všimnout, že obrazivost netěkala nazdařbůh, nýbrž že udržovala souvislost mezi různými idejemi, které následovaly za sebou. Kdybychom zapsali ten nejvolnější a nejméně souvislý rozhovor, hned bychom postřehli něco, co všechny jeho skoky spojovalo. Nebo osoba, která přetrhla nit hovoru, by nám mohla říci, že se jí v hlavě odvíjela řada myšlenek, která ji pozvolna odvedla od předmětu hovoru. V různých jazycích, kde nemůžeme postihnout nejmenší souvislost či spojení, zjistíme, že nejsložitější slova vy-

jadřující ideje spolu úzce souvisí; spolehlivý důkaz, že prosté ideje obsažené ve složitých byly spojeny jistým všeobecným principem, který měl stejný vliv na celé lidstvo.

/19/ Ačkoliv naprosto nemůže uniknout pozornosti, že různé představy (ideje) jsou spojeny, nevím, že by se byl nějaký filosof pokusil vyjmenovat nebo utřídit všechny zásady asociace; a byla by to práce velmi pozoruhodná. Já vidím pouze tři zásady, podle nichž se představy sdružují: *podobnost*, *shoda* místa nebo času, *příčina* a *účinek*.

Že tyto zásady slouží k sdružování představ, o tom se, myslím, nedá pochybovat. Obraz vede přirozeně naše myšlenky k originálu¹; zmínka o jednom pokoji v domě přirozeně navodí otázku na hovor o dalších místnostech², a myslíme-li na ránu, stěží můžeme zabránit myšlence na bolest, která po ráně následuje³. Těžko bychom však dokazovali, že tento výčet je úplný, nebo že další zákony sdružování představ neexistují, abychom plně uspokojili čtenáře nebo sami sebe. V takových případech nemůžeme dělat nic jiného, než probrat několik případů a pozorně zkoumat princip, podle něhož se různé myšlenky sdružují, a nepřestat, dokud tu zásadu co nejvíc

¹/ Podobnost.

²/ Shoda.

³/ Příčina a účinek.

nezevšeobecníme.¹ Čím víc případů vyšetříme a čím větší pozornost tomu věnujeme, tím větší jistotu budeme mít, že výčet, který čerpáme z přehledu celku, je úplný.

¹/ Např. protiklad nebo opak je také souvislost mezi představami, lze v něm však vidět směr příčinnosti a podobnosti. Kde jsou dva opačné předměty, jeden popírá druhý, tzn., že příčina jeho popření a příčina popření předmětu obsahují představu jeho dřívější existence.